

Мери Лакова

Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“
при Българската академия на науките
София, България

Рецензии и обзори

Л. Крумова-Цветкова, Д. Благоева, С. Колковска, Е. Пернишка, М. Божилова, „Българска лексикология и фразеология“, София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2013, 788 стр.

През 2013 година излезе от печат първата българска академична лексикология със заглавие „Българска лексикология и фразеология“, състояща се от три тома: том I. „Българска лексикология“ от Лилия Крумова-Цветкова, Диана Благоева, Сия Колковска, Емилия Пернишка и Мая Божилова; том II. „Българска фразеология“ от Стефана Калдиева; и том III. „Проблеми на общата лексикология“ от Иван Касабов. В настоящата рецензия ще се спрем само на първия том.

Този том е написан от Л. Крумова-Цветкова – първи дял, Д. Благоева и С. Колковска – втори дял, Е. Пернишка – трети дял, и М. Божилова – четвърти дял. Всеки от дяловете е снабден с изключително богата библиография, а в края на тома е поместен показалец на използваните термини, резюме на английски език и справка за авторите. Трудът е академичен не само защото авторите му са членове на Института за български език при БАН, но защото се отличава с огромния обхват на представяните проблеми, със задълбочеността на анализите и съобразеността си със съвременните парадигми в езиковедската наука по лексикология. Тук не е възможно да бъдат описани всички приноси, ето защо нашата цел е само да се направи преглед на по-важните от тях.

Уводът е написан от Е. Пернишка и Л. Крумова-Цветкова. Е. Пернишка посочва, че научното българско езикознание се е появило на границата между XIX и XX век. Изследванията са били главно в областта на сравнително-историческото езикознание. Българската лексикология се утвърждава като самостоятелно направление от науката за езика през 50-те години на XX век.

Целта на „Българска лексикология“ е да се представи описание на лексикалната система на българския език – структурните особености на българската лексика, произходът на думите, развитието и обогатяването на лексиката в течение на времето, да се посочат националните черти в лексиката, които представят българската езикова картина на света, да се посочи ролята на тълковните речници за представянето на лексиката и др. С оглед на съвременните тенденции на изследванията вниманието на авторите е насочено не само към вътрешната структура на езиковия знак, но и към социалната му обусловеност във връзка с говорещата личност. Утвърждава се виждането, че светът се концептуализира, проектира в

съзнанието на човека, като Е. Пернишка посочва, че лексиката на българския език съдържа и национални особености.

В края на Увода Л. Крумова-Цветкова е поместила преглед на съдържанието на трите тома.

Първият дял „Формиране и развитие на българската лексикална система“ е написан от Л. Крумова-Цветкова. В началото за пръв път у нас и направена периодизация на развитието на българската лексика, както следва: I. Лексиката в донационалната епоха: 1) Старобългарски период – IX–XI век; 2) Среднобългарски период: XIII–XIV век; 3) Предвъзрожденски период – XVII–XVIII век. II. Лексиката от националния период. Този период обхваща лексиката от XVIII век до наши дни: 1) Период на изграждане на лексикалната система на новобългарския книжовен език до Освобождението; 2) Развитие на новобългарската лексика от Освобождението до Втората световна война; 3) Развитие на лексиката от Втората световна война до последното десетилетие на XX век (периодът на социализма); 4) Развитие на българската лексикална система от последното десетилетие на XX век до и началото на XXI век. Прави се анализ на лексиката от всеки от тези периоди, като се започне от основата на българското лексикално градиво – праславянския език; посочва се обогатяването на лексиката в старобългарския период, посочва се ролята на църковнославянската лексика, през Възраждането българската лексика се обогатява от руския език, от където българските книжовници са заемали абстрактна лексика, за да заменят турски и гръцки думи; руска лексика е заемана у нас и в периода на социализма за назоваване на нови реалии и явления. Посочена е ролята на писателите и книжовниците от различните периоди за умножаване на лексикалното богатство с нови думи. В следващите глави е обърнато внимание на образуването на нови думи, на заемането от чужди езици, като заетата лексика се е адаптирала морфологически към българската граматична система. Втората глава е посветена на динамиката на лексикалната система в българския език. Авторката правилно отбелязва, че динамиката е обусловена както от извънезикови фактори, така и вътрешносистемни езикови процеси. Впечатление прави разработката за архаизмите, историзмите и остарелите думи. Принос на авторката е разделът „Характеристика на българската система откъм произход“. Представена е както домашната лексика – старобългарска, остатъци от тракийски език, прабългарската лексика, така и заемките от чужди езици през различните периоди: гръцка и латинска културна лексика, в съвременността – заемки от западноевропейските езици, включително и отделни думи от екзотични езици. Към първия дял разделът „Обогатяване на българската лексика чрез калкиране“ е написан от Д. Благоева.

Вторият дял от труда е озаглавен „Динамика и иновационни процеси в българската лексика в края на XX и началото на XXI век“. Авторите му са Д. Благоева (Увод, Първа глава, Втора глава – раздел 1,2,3, Трета глава – раздел 5, Заключение) и С. Колковска (Втора глава – раздел 4, Трета глава – раздел 4, Пета глава), в съавторство от двете авторки са написани Трета глава – раздел 1, 2, 3, 6, и Четвърта глава. Главната значимост на този дял е в това, че за пръв път подробно се представят проблемите на българската неологична лексика, която се появява през последното десетилетие на XX век и началото на XXI век. Това е период на бурно попълване на българската лексика с нови думи за нови реалии и процеси, период на развиване на нови значения към съществуващи думи. Всичко това е обусловено от качествените промени, настъпили в българската действителност в периода на демокрация. Думите от този период отразяват новото в обществения и стопанския живот, новото в информационните технологии. Неолексиката (новите думи и значения) се отразени в следните два речника: „Речник

на новите думи и значения в българския език“ (2001) и „Речник на новите думи в българския език“ (2010) от Е. Пернишка, Д. Благоева и С. Колковска. Именно анализът на думите от тези речници е позволил на авторките да направят изводи за тенденциите в развоја на думите от този най-нов период. Д. Благоева пише, че новите думи и значения са предмет на неологизмата, появила се у нас в края на 70-те и началото на 80-те години на XX век. Дефинира се понятието неологизъм, разграничават се неологизмите от сродни явления като оказационализми и потенциални (възможни, но нереализирани в езика) думи. Д. Благоева пише, че основният начин за обогатяване на лексиката през периода е словообразуването: субстантивно, адекативно, глаголно, адвербиално. Другият източник за обогатяване на лексиката е заемането на думи от чужди езици – главно английски – за нови реалности и явления. С. Колковска отбелязва, че факторите за появата на нови думи са както екстралингвистични, така и вътрешносистемни за езика. Съгласно с неа развиването на нови значения при съществуващи думи става по пътя на метафората и метонимията. В следващата глава от втория дял авторките Д. Благоева и С. Колковска разглеждат основните тенденции при новата българска лексика. Авторките достигат до важния извод, че тези тенденции са: 1) тенденции към интернационализация и национализация, и 2) тенденции към интелектуализация и демократизация, като е направен анализ на всяка от тези тенденции, подсигуриращи идентичността на българския език. Посочени са основните сфери, към които се отнасят новите думи: „Общество и политика“, „Икономика“, „Компютри и нови технологии“, „Бит“, „Екология“, „Спорт“, „Популярна музика“, „Култура“ и др. Постигане на авторките е, че определят концептите, които са източници на метафоризацията, чрез която се образуват новите думи и значения: Природа, Артефакти, Човек, Култура. (Срв. например *мишка* – компютърен термин, *четец* – устройство, и др.). В следващия раздел С. Колковска анализира интеграцията на неологизмите в българския език. Според авторката такава интеграция е налице, когато новите думи и новите значения могат да се включат в словообразователни процеси на българска основа. Обогатяването на лексиката става и чрез заемане от чужди езици и заемане от разговорната реч и някои субстанданти.

Третият дял „Лексикална семантика. Структурно-семантични особености на българската лексика“ е написан от Е. Пернишка. В началото авторката, следвайки Л. А. Новиков, пише, че под лексикална семантика ще се разбира „онзи аспект в изучаване на езиковия знак, чийто обект е неговото създаване като средство за означаване на отделените и осмислени в процеса на познанието обекти от околната действителност, както и неговото смислово съдържание и системни взаимоотношения с оглед на това съдържание“. Ем. Пернишка уточнява, че към семантиката се отнася не само семасиологията, но и ономасиологията. В първата глава за пръв път у нас подробно се разглеждат проблемите на ономасиологията. Ономасиологията разглежда обозначението, „средствата и начините за назоваване на отделните елементи от действителността“. Авторката пише, че като обект на тази наука обикновено се определя ономасиологичното (номинативното) отношение „действителност --- знак (D ----W)“. Ономасиологията се противопоставя на семасиологията, която изучава отношението знак --- действителност (W -----D), или по-точно съдържанието на знака (S----- D) (стр. 100). Авторката добавя, че от съвременна гледна точка номинативното отношение следва да се разшири, като действителност (денотат, референт, номинат) --- човек (номинатор) + познание --- езиков знак --- номинант, обикновено дума (форма + съдържание)“. Авторката посочва, че съществуват два типа номинация: а) първична – първоначално даване на име на обект, свойство, действие, свързано със словообразува-

телната структура на думата; и б) вторична – развиване на ново значение на дадена дума въз основа на сходство. Съгласно с авторката всяка дума като означаващо е свързана с концепт, като в него се съдържат и национално специфични черти. Концептуализирането на действителността става само с участието на човека. От друга страна, съдържанието на знака се състои от семи, като комплексът от семи представлява цялото значение на знака. В следващата глава се прави концептуално-семантична класификация на българската лексика. Тук се въвежда понятието концептосфери – „когнитивно-ономасиологична категория, която е резултат от познавателно-класификационната дейност на човека“. На всяка концептосфера съответстват редица думи и словосъчетания. Анализирани са над 20 вида концептосфери, като авторката подчертава, че този брой не е изчерпателен. Основните групи концептосфери са: 1) Природа и природни явления, където спадат пространство, време, движение, земен релеф, названия за светлина, флора и фауна; 2) Човек: имена за лица, родствени, възрастни и други названия; 3) Бит, труд, жилище, транспорт и техника, храна, облекло; 4) Обществен живот: търговия, пари, политически живот; 5) Култура, изкуство, културен живот, народни обичаи и обредни действия, литература, театър и кино, спорт; 6) Наука, образование, знание; 7) Мислене, чувства, оценки. Анализира се структурата на всяка концептосфера, посочва се отчитането на позицията на наблюдателя при концептите пространство и време; особен принос е посочването и на социокултурната конотация при дадена концептосфера. Третата глава от дяла е „Семантични особености на българската лексика (Семасиология)“. Тъй като човешкото съзнание не може непрекъснато да създава абсолютно нови думи за нови обекти, човекът си е изработил и по-икономичен начин за такова назоваване. Това е т.нар. вторична номинация – създаване по преносен път на ново значение към вече съществуваща дума. Както авторката пише, от една дума W с първоначално значение S, отразяващо денотата D, при същия знак се създава ново значение S1, отразяващо денотата D1. Особен принос представляват разделите за метафора и метонимия – основните начини за създаване на вторични значения на думите. Посочва се, че метафората се основава на сходство на дадено явление с друго явление, при метонимията название на част от цяло представлява цялото. Разгледано е понятието енантисемия – развиване на две взаимнопротивоположни значения при една и съща дума (например заемам 'давам в заем' и 'вземам в заем'). Последната глава е посветена на системните отношения между думите. Представен е анализ на всички видове взаимоотношения: синонимни, антонимни, паронимни, омонимни. Целият трети дял има висока теоретична стойност, особено като се има предвид, че някои проблеми са представени за пръв път: обогатената представа за езиковия знак, класификацията на обектите по концептосфери и представянето на самите концептосфери, както и проблемите на ономасиологията и семасиологията.

Четвъртият дял „Прагматична и стилистична характеристика на българската лексика“ е написан от М. Божилова. В началото авторката поставя въпроса за предмета на прагматиката. Тя посочва, че прагматиката има допирни точки до реториката, стилистиката, семантиката, социолингвистиката, психолингвистиката. М. Божилова посочва, че докато семантиката се занимава със значението на думите, прагматиката се занимава с употребата на думите в речта. Авторката пише, че при лексикално-семантичния анализ „се започва от речта, но се завършва с определяне на инвариант, който дефинира лексикалната единица и мястото ѝ в лексикалната система“, при лексикално-прагматичния анализ на думата „се започва от инварианта, от лексикалната единица, от нейната референция, дефинирана в лексикалната система, и се следва посоката на нейните конкретни речеви

реализации в различните функционални и комуникативни ситуации“ (стр. 601). М. Божилова пише, че съществуват прагматично ориентирани думи в езика: 1) думи, ориентирани към цялостната стратегия на речевия акт (писмо, пожелание, закон); 2) думи, изразяващи отношения между участниците в речевия акт (това са обръщенията и приложенията: *господин директорът, госпожо председател*); 3) думи, които характеризират самото съобщение – това са думите от една и съща сфера на употреба (например *естествознание*, от една страна, и подвидовете му *география, геология* и др.); 4) думи, характеризиращи езиково-комуникативната ситуация на речевия акт – това са фреймовите класове думи, свързаните с трудо-вата, битовата, обредната сфера (благопожелания, езикови клишета); 5) деиктични класове думи – при тях е налична отчетна точка: тази на наблюдателя или тази на събеседника или трети обект (*днес, вчера*, с отчетна точка говорещият); 6) емпатични думи – междуметия и частици, с които се предизвиква някаква чувство у слушателя; 7) дискурсивни класове думи. Следвайки Ст. Димитрова, М. Божилова посочва, че тук се отнасят думи, изразяващи идеята за непълнота (*едва, почти*), за истина (*всъщност*), за обобщение (*като цяло*) и др. Следващата глава е посветена на конотацията. М. Божилова възприема становището, че конотация е „узаконена в даден език оценка за определен обект от действителността, в определено име, название“ (стр. 629). Съгласно с авторката конотацията отразява народопсихологията на даден народ. Важно е заключението на авторката, че в българската лексика се отразява и българският етнокултурен модел, отразяват се характеристиките на човека българин. Следващият раздел е посветен на стилистиката и функционалните стилове в българския език. Направен е анализ на книжовния, битово-разговорния, художествения, научния стил. Отделно е разгледан езикът на художествената литература с неговата естетическа функция. Място е отделено на стилистичните маркери и на проблемите на езиковата норма. Последната част от този дял е посветена на българската лексикография: направено е представяне на основните български тълковни речници – „Речник на българския език“ от Н. Геров, „Речник на съвременния български книжовен език в три тома“, „Речник на българския език“, издание на БАН, от който са отпечатани досега 14 тома – до буква „П“.

В заключение може да се каже, че том I от „Българска лексикология и фразеология“ затвърждава положението, че у нас съществува българска школа по лексикология. Това е труд с много висока научна стойност, който обогатява цялото българско езикознание.